

منظر فرهنگی

پرننگ‌تر می‌سازد، تغییر شیوه زیست سنتی بر اثر تغییرات سریع اجتماعی، اقتصادی و صنعتی است که تخریب بسیاری از این مناظر را در پی دارد. پیش از پرداختن به مقوله منظر فرهنگی، در راستای روشن‌تر شدن موضوع، تفاوت آن با منظر طبیعی و منظر تاریخی بیان می‌گردد.

تفاوت منظر فرهنگی با منظر طبیعی^۱

مطالعه منظر فرهنگی^۲ می‌تواند مقولات مختلفی را دربرگیرد، مانند:

۱ مؤلفه‌های طبیعی و انسان ساخت محیط و روندهایی که آن‌ها را در طول زمان دستخوش تغییر کرده است. این مؤلفه‌ها و ارتباطات آن‌ها که می‌تواند هماهنگ و یا غیر متجانس و حتی ناسازگار باشد، هم از بعد فیزیکی و هم از جنبه‌های عملکردی و تداعی‌گرشان قابل بررسی و تحلیل است.

۲ پدیده‌های مجردی که یکباره ظهور یافته‌اند و یا پدیده‌های چندگانه‌ای که در یک روند آرام و تدریجی شکل گرفته‌اند.

۳ یک قرارگاه طبیعی که به وسیله انسان‌ها تغییر نیافته است اما با معنای ویژه‌ای برای انسان‌ها در هم آمیخته است.

(Longstreth, 2008:1)

در تقسیم‌بندی منظر اگر بر اساس میزان مداخله انسان در طبیعت طیفی در نظر گرفته شود در یک سر این طیف، منظر طبیعی و در سر دیگر آن منظر فرهنگی قرار می‌گیرد. بر این اساس «فردیناندز» منظر طبیعی را منظر طبیعی می‌داند که از فعالیت‌های انسانی هیچ تأثیری نپذیرفته باشد (Ferdinands, 2004) و منظر فرهنگی تغییر شکل یافته یک منظر طبیعی توسط یک گروه فرهنگی دانسته می‌شود (Sauer, 1925). اما با نظر به مواردی که می‌تواند به عنوان زیرمجموعه منظر فرهنگی مورد مطالعه قرار گیرد، یک منظر را به قید بکر و دست‌نخورده بودنش نمی‌توان صرفاً در گروه منظر طبیعی قرار داد و منظر فرهنگی قلمداد نکرد. به عبارت دیگر دخالت انسان در یک منظر طبیعی، تنها محدود به جنبه‌های فیزیکی و عینی نیست و جنبه‌های ذهنی را نیز دربرمی‌گیرد. با این نگاه و با در نظر داشتن آن‌که در طول هزاران

بیش از یک سده از نخستین باری که ترکیب «منظر فرهنگی» به کار برده شد و نزدیک به پانزده سال از شروع کار مرکز میراث جهانی به ثبت منظر فرهنگی، می‌گذرد. در این فاصله ادبیات این موضوع سیر چالش

پرستوعشرتی
پژوهشگر دکتری معماری

و تکامل را در پیش گرفته است، اما هنوز پرسش‌های بسیاری بی‌پاسخ مانده و مهم‌تر از آن پرسش‌هایی است که مطرح نشده است. این مختصر به روشن کردن مفهوم منظر فرهنگی به ویژه در اسناد مرکز میراث جهانی به عنوان نخستین مرجع قانونی بین‌المللی در این زمینه، می‌پردازد.

ضرورت پرداختن به مقوله منظر فرهنگی^۱

"در سال‌های اخیر، منظر فرهنگی به یکی از موضوعات بسیار مطرح در حوزه میراث جهانی و حتی فراتر از آن تبدیل شده است. منظر فرهنگی ترکیبی از کار انسان و طبیعت را ارائه می‌دهد. افزون بر این منظرهای فرهنگی، مکان‌های معیشت انسان، هویت‌ها و سامانه‌های عقیدتی همه جهان هستند" (Ceccarelli and Rossler, 2003:5) در ضرورت پرداختن به مقوله منظر فرهنگی باید گفت، با آن‌که این ایده در طی چندین نسل گسترش یافته است ولی هنوز در زمینه حفاظت تاریخی، موضوعی جدید محسوب می‌شود و علی‌رغم آن‌که می‌تواند گره‌های کوری را بگشاید، اما در خیلی بخش‌ها ناشناخته و یا در حاشیه باقی مانده است.

منظر فرهنگی بارها به اشتباه، هم معنی منظر طراحی شده^۲ - یک باغ، پارک، پردیس دانشگاهی، بلوار و چیزهایی از این قبیل و یا به landscaping - عمل دستکاری توپوگرافی و سطح زمین - به کار برده شده است... صرف نظر از چنین اشتباهاتی، گرایش به ساده‌انگاشتن منظر فرهنگی به عنوان یک موجودیت فیزیکی صرف و نه به مثابه روشی برای تفکر، تحلیل و ارزیابی مکان‌ها، ادراک نادرستی از آن را رقم زده است (Longstreth, 2008:1). در این میان آن‌چه ضرورت پرداختن به مقوله منظر فرهنگی را

منظر فرهنگی ترکیبی از کار انسان و طبیعت را ارائه می‌دهد. علاوه بر این منظرهای فرهنگی، مکان‌های معیشت انسان، هویت‌ها و سامانه‌های عقیدتی همه جهان هستند.

می‌دهد."

(UNESCO World Heritage Centre and ICOMOS, 1992: in paragraph 35).

منظر فرهنگی داستان مردمی را نشان می‌دهد که آن را نه تنها در گذشته بلکه در زمان حال نیز شکل می‌دهند. برای شناخت منظر فرهنگی لازم است هم مؤلفه‌های طبیعی و هم مؤلفه‌های فرهنگی مکان به عنوان یک کل مورد بررسی قرار گیرد. این کمیته سندی به نام Worldwide basic inventory/ register card برای منظر فرهنگی آماده کرده است که در آن گونه‌های منظر فرهنگی بر اساس پیوست سه راهنمای عملیاتی یونسکو^۱ تقسیم شده است^۲.

گونه شناسی و دسته بندی منظر فرهنگی

گونه‌های منظر فرهنگی بر اساس پیوست سه راهنمای عملیاتی یونسکو به شرح زیر است:

۱- یک منظر جهانی طراحی شده و ساخته شده توسط انسان (پارک، درختستان، باغ‌های تفرجگاهی، پلازا، میدان، قبرستان، تفرجگاه، حیاط، ...).

● باغ

● پارک

● باغ‌های مربوط به ساختمان‌ها و یا مجموعه‌های یادمانی

۲- مناظری که به طور طبیعی تکامل یافته‌اند.

● منظر باقیمانده از گذشته (یا فسیل شده)

● منظر در حال تکامل

۳- منظر فرهنگی تداعی‌گر: در ارتباط با مؤلفه‌های مذهبی، فرهنگی، طبیعی (ایکوموس، ۲۰۰۶).

معیارهای ثبت یک اثر در فهرست جهانی یونسکو

به طور کلی یک اثر، مجموعه یا سایت برای ثبت در فهرست میراث جهانی - نه صرفاً تحت عنوان منظر فرهنگی - می‌بایست دارای ارزش‌های برجسته جهانی باشد و دست کم یکی از ده معیار زیر را که در متن دستورالعمل اجرایی کنوانسیون میراث جهانی به تفصیل آمده است، دارا باشد. این معیارها به طور مرتب توسط مرکز میراث جهانی مورد بازبینی قرار می‌گیرد تا منعکس کننده تکامل ایده

سال زیست بشر بر روی کره زمین بسیاری از مناظر دستخوش تغییر شده و یا با معانی ویژه در هم آمیخته است، تمیز دادن منظر طبیعی از منظر فرهنگی به سهولت میسر نیست.

تفاوت منظر فرهنگی با منظر تاریخی

آشکار نبودن معنای دقیق منظر فرهنگی باعث شده است که گه‌گاه با اصطلاحات دیگری هم معنا دانسته شود، از این دست می‌توان به منظر تاریخی^۳ اشاره کرد.

منظر تاریخی "یک منطقه جغرافیایی طراحی شده یا مورد استفاده انسان است که در یک الگوی قابل شناسایی، روند تغییر و اصلاح را پشت سر گذاشته است همچنین می‌توان یک سایت دگرگون نیافته را که وابسته به یک حادثه مهم و برجسته تاریخی است، در زمره مناظر تاریخی به شمار آورد، همین طور یک منظر طبیعی با ارزش‌های فرهنگی - سنتی مهم".

(<http://www.dot.ca.gov>)

اما یک تفاوت بسیار مهم بین منظر تاریخی و منظر فرهنگی وجود دارد و آن این است که منظر تاریخی با یکپارچگی بسیار زیاد، به طور خاص یک دوره تاریخی یا حادثه در گذشته را احضار می‌کند، اما منظر فرهنگی مکان‌های برجسته‌ای را دربرمی‌گیرد که ردپایی از گذشته را با وجود همه تغییرات، در خود دارد. به بیان دیگر شرط لازم برای آن که یک منظر فرهنگی یک منظر تاریخی نیز باشد، یکپارچگی است، و این یعنی، هر منظر تاریخی یک منظر فرهنگی است اما هر منظر فرهنگی، منظر تاریخی نیست.

مرکز میراث جهانی^۴، نخستین مرجع قانونی بین المللی منظر فرهنگی

مرکز میراث جهانی یونسکو از سال ۱۹۹۲ نخستین مرجع قانونی بین المللی برای تشخیص و محافظت از منظر فرهنگی شد. (<http://whc.unesco.org>) بر اساس تعریف گروه کارشناسی "منظر فرهنگی کارهای ترکیب شده انسان و طبیعت را ارائه

شرط لازم برای آن که یک منظر فرهنگی یک منظر تاریخی نیز باشد، یکپارچگی است. این یعنی، هر منظر تاریخی یک منظر فرهنگی است اما هر منظر فرهنگی، منظر تاریخی نیست.

۸- نمونه برجسته‌ای که نشان دهنده مراحل اصلی تاریخ زمین باشد؛ نشانه‌هایی از حیات، روندهای زمین شناسی جاری مهم در توسعه تغییرات سطح زمین در اثر عوامل طبیعی و یا ویژگی‌های مهم ژئومورفیک یا فیزیوگرافیک را در برداشته باشد.

۹- نمونه برجسته‌ای باشد که روندهای جاری اکولوژیکی و بیولوژیکی در سیر تکامل و توسعه زمینی، آب‌های شیرین، اکوسیستم‌های ساحلی و دریایی و جوامع حیوانی و گیاهی را نشان دهد.

۱۰- مهم‌ترین و شایان توجه‌ترین سکونت‌گاه‌های طبیعی برای حفاظت تنوع بیولوژیکی در زیستگاه اصلی خود را در برداشته باشد؛ تنوع بیولوژیکی شامل گونه‌هایی در معرض تهدید می‌باشد که از نقطه نظر علمی یا حفاظتی ارزش جهانی برجسته دارد.

نتیجه‌گیری:

چنان‌که از گشتی کوتاه در مفهوم منظر فرهنگی هویدا شد، این مقوله گستردگی بسیاری دارد که همین گستردگی به دام انداختن آن را در تعریفی مشخص، سخت کرده است. منظر فرهنگی حاصل نگاهی دیگرگونه به زیست همیشگی نسل بشر در بستر طبیعت است که در منظومه خود مفاهیم بسیاری را به چرخش درمی‌آورد، مفاهیمی چون منظر تاریخی و به اعتقاد برخی، حتی منظر طبیعی. مرکز میراث جهانی بر اساس گونه شناسی خود از منظر فرهنگی و نیز معیارهای ده‌گانه ثبت یک اثر در فهرست میراث جهانی یونسکو، با ثبت مناظر فرهنگی برجسته، گامی قانونی در راستای حفاظت آن برمی‌دارد.

میراث جهانی باشد. تا اواخر سال ۲۰۰۴، میراث جهانی بر اساس ۶ معیار فرهنگی و ۴ معیار طبیعی انتخاب می‌شد ولی پس از تصویب دستورالعمل اجرایی کنوانسیون از سال ۲۰۰۵، تمامی معیارها در یک دسته به شرح زیر قرار گرفته‌است:

۱- معرف شاهکاری از هوش خلاق بشری باشد؛
۲- نمایانگر یک تبادل مهم ارزش‌های انسانی در توسعه معماری یا تکنولوژی، هنرهای یادمانی، برنامه‌ریزی شهری یا طراحی منظر در یک بازه زمانی و یا در یک محدوده فرهنگی از جهان باشد؛

۳- شاهی یگانه یا حداقل استثنایی از سنتی فرهنگی، تمدنی زنده و یا از بین رفته را در برداشته باشد.

۴- نمونه‌ای برجسته از گونه‌ای بنا، مجموعه معماری یا صنعتی و یا منظر که نمایانگر مرحله یا مراحل خاص از تاریخ زندگی انسان باشد.

۵- نمونه برجسته‌ای از زیستگاه‌های سنتی انسان، بهره‌برداری از زمین، یا بهره‌برداری از دریا که فرهنگ (یا فرهنگ‌هایی) را نمایندگی کند، یا اثر متقابل انسان و محیط به‌ویژه زمانی که تحت فشار تغییرات غیر قابل بازگشت، آسیب‌پذیر شده باشد را نشان دهد.

۶- به گونه‌ای مستقیم یا محسوس با رویدادها، آداب و رسوم زندگی، ایده‌ها، اعتقادات، آثار هنری و ادبی برجسته جهانی پیوند داشته باشد.

۷- ممتازترین پدیده‌های طبیعی، مناطقی با زیبایی طبیعی استثنایی و اهمیت زیبایی شناسانه را در برگیرد.

پی‌نوشت:

۱. Cultural Landscape
۲. Designed Landscape
۳. Natural landscape
۴. برای اطلاعات بیشتر در زمینه منظر فرهنگی ر.ک: مهربانی گلزار، محمدرضا (۱۳۸۷) «پیش درآمدی بر منظر فرهنگی»، نشریه اینترنتی معماری منظر، شماره ۱۸، یک اردیبهشت ۱۳۸۷، www.manzar.ws
۵. برای اطلاعات بیشتر در زمینه منظر طبیعی ر.ک: غضنفری، پروانه (۱۳۸۷) «منظر طبیعی چیست؟»، ماهنامه منظر، شماره صفر، ۲۴-۲۰.
۶. Historic Landscape
۷. Integrity
۸. World Heritage Center (WHC)
۹. UNESCO Operational Guideline Annex 3
۱۰. نسخه الکترونیکی به آدرس زیر موجود است:
<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-annex3-en.pdf> , accessed 14 February 2006
مأخذ تصاویر www.whc.unesco.org است.

منابع:

- Keith Ferdinands (2004) **Landscape Ecology and GIS**, Charles Darwin University, July 2004.
- Longstreth, Richard (2008) **Cultural Landscape, Balancing Nature and Heritage in preservation Practice**, Minneapolis: University of Minnesota press.
- SAUER, C (1925) **The Morphology of Landscape**. University of California Publications in Geography. Number 22. Pages 19-53.
- World Heritage Paper7 (2003) **Cultural landscape: The challenges of Conservation**, UNESCO World Heritage Center (Ceccarelli, Paolo and Rossler, Mechtild, prelude: 1)
- UNESCO World Heritage Center and ICOMOS (1992) **Report of the Expert Group on Cultural Landscape**, La Petit Pierre, France, 24-26 October 1992.
- http://www.dot.ca.gov/hq/env/cultural/landscape/004_idhl.htm
- <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape>